

access

Mied d'instrucziun da romontsch
per la scola populara dalla Surselva

7

Cultura

Sligiaziuns

ACCESS Mied d'instrucziun da romontsch per la scola populara dalla Surselva

Cultura per la 1. superiura

Auturas ed auturs	Unitad 1: Fracestg Friberg
Grafica frontispezi	Grafikdeal
Transcripziun en InDesign	Adrian Cathomas
Programmaziun pagina d'internet e concepziun Moodle	Marc Thoma
Cussegliazion didactica	Tessa Meuter
Cussegliazion linguistica e lectorat	Alexi Decurtins
Cussegliazion linguistica	Arnold Spescha
Ulteriuras lavurs da tut gener	Ils commembers da suprastonza ed il secretariat PRO IDIOMS SURSELVA
Responsabel general per l'informatica e per Moodle	Adrian Cathomas
Menader general dil project	Fracestg Friberg
Dretgs d'autur	PRO IDIOMS SURSELVA
Da retrer	www.access.ac
Contact	surselva@access.ac
Fotografias frontispezi	Motiv: Péz Tiarms, Tujetsch / Scolar dalla 1. superiura Fotograf: Peter A. Dettling, www.terraramonica.ca

versiun 1,
november 2013

Cuntegn

Unitad 1:	Decisiun dil Cussegli grond concernent ils progimnasis (Francestg Friberg)	2
Unitad 2:	XX
Unitad 3:	XX
Unitad 4:	XX
Unitad 5:	XX
Unitad 6:	XX
Unitad 7:	XX
Unitad 8:	XX
Unitad 9:	XX
Unitad 10:	XX
Unitad 11:	XX

Commentari per la scolasta/pil scolast

Finamiras dalla unitad:

- Ils scolars dueian seconfruntar cun ina tractanda dil parlament grischun.
- Ils scolars dueian survegnir ina investa en il funcziunament dil Cussegl grond e dalla Regenza grischuna.
- Ils scolars dueian emprender d'enconuscher ils deputai dalla Surselva, en special da lur cumin, sco era capir lur funcziuns.
- Ils scolars dueian emprender d'enconuscher ils cussegliers guvernativs e lur funcziuns.
- Ils scolars dueian emprender in vocabulari fundamental en connex cun il parlament grischun.
- Entras l'unitad duei vegnir mussau als scolars nua ch'els anflan informaziuns online davart il parlament e la Regenza grischuna.
- Ils scolars dueian veser co ei vegn rapportau ellas differentas medias (medias da print, auditivas, televisivas).
- Ils scolars dueian vegnir sensibilisai per las medias romontschas.

Remarcas didactic-metodicas:

- Ei setracta dad ina unitad basica; quella va pia da quei anora che las enconuschientschas davart il funcziunament dil parlament grischun ein aunc buca fetg sviluppadas.
- Il tractament dalla unitad savess vegnir cumbinaus cun ina viseta dil Cussegl grond a caschun dad ina proxima sessiun.
- Il tractament dalla unitad savess vegnir cumbinaus cul rom instrucziun civica.
- Sin Moodle ei in test pusseivel avon maun. Quel sa mo vegnir aviarts dalla scolasta ni dil scolast che sa il plaid-clav: **CussGrond13***

Decisiun dil Cussegl grond¹ dil Cantun Grischun concernent ils progimnasis²

A caschun dalla sessiun dil november 2013 ha il Cussegl grond priu ina certa decisiun pertuc-
cont ils progimnasis la quala vegn ad haver ina gronda muntada pigl avegnir.

Questa unitad tematisescha quella decisiun, dont la pusseivladad da s'approfundar el funczi-
unament dalla politica cantunala.

Pensum 1: Mira sin www.rtr.ch l'emissiun „Telesguard“ dils 05-12-2013 „En l'avegnir ston las
vischnauncas pajar dapli pil pregimnasi“!

Pensum 2: Legia sutvert la transcripziun dil text dalla contribuziun concernent la finanziaziun
dils progimnasis!

00:00-00:19

Per las vischnauncas grischunas dat ei oz schliatas novas ord il Cussegl grond. Da niev ston el-
las finanziar per gronda part sezzas ils progimnasis, pia las empremas duas classas. Avon la de-
cisiun ha ei dau ferventas³ discussiuns denter deputadas e deputai⁴. Stefan Dobler rapporta ord
il Cussegl grond.

00:23-00:44

Tut che leva vegnir a plaid. E tuttina eis ei stau clar relativamein spert che la proposta dalla
Regenza vegni ad haver success, numnadamein quella che las vischnauncas stoppien sur-
prender egl avegnir la gronda part dils cuosts pils progimnasis.

Vuschs criticas ha ei dau pli u meins mo dalla partida cristiandemocratica⁵.

00:44-01.04

Posiziun da deputau Vincent Augustin:

Davostier stat naturalmein la tema ch'ils gimnasis vegnien sut in immens squetsch, aschibein
davart dallas vischnauncas sco era dils geniturs, en quei senn che las vischnauncas preferes-
chan⁶ lu scolas secundaras. Cunzun ils gimnasis privats vegnan aschia stuschai a cantun⁷.

01:05-01:25

Tochen dacheu era il progimnasi part dalla scola media. Culla decisiun dad oz ei quei buca pli il
cass. Da niev s'auda il progimnasi tier la scola elementara⁸. Pervia da quei ston las vischnaun-
cas pagar ussa la gronda part da quella scolaziun. En cefras 14'500.–frs per scolar ad onn.

01:26-01:38

Posiziun dalla cussegliera guvernativa Barbara Janom Steiner:

Na, il Cantun mantegn sia responsabludad. Era il Cantun contribuescha al progimnasi cun aunc ver⁹ 4 milliuns. Nus vegnin pia a finanziar il progimnasi ensemens cullas vischnauncas.

01:39-01:50

Las vischnauncas pagan denton in bienton dapli. Pil mument van 560 scolars al progimnasi. Quei less gir che las vischnauncas havessen da pagar ver 8 milliuns francs.

Pensum 3: Legia e studegia las suandontas infos generalas en connex cul tema, cumplete-scha leu nua ch'igl ei dumandau! Sche ti vas sin Google sut „Grosser Rat des Kantons Graubünden“ anflas ti las biaras informaziuns per sligar il pensum.

Il Cussegl grond secumpona da **120** delegadas e delegai dils **39** cumins digl entir Cantun Grischun, numnadas deputadas e deputai. (indicar mintgamai ils diembers!)

Deputadas e deputai vegnan eligi dil pievel per ina perioda da mintgamai **4** onns. (indicar il diember!)

Il diember da deputadas e deputai sedrezza tenor il diember da burgheis da mintga cumin.

Il Cussegl grond seraduna per regla **6** gadas ad onn, il bia duront mintgamai **3** dis. (indicar mintgamai ils diembers!)

Quellas reuniuns numnan ins sessiuns¹⁰.

Las sessiuns han liug ella Casa dil parlament.

Ella Casa dil parlament vegn disputau e decidiu davart ils pli differents temes che pertuccan il Cantun Grischun, sco p.ex. era davart la scola.

Las contractivas¹¹ ein publicas e san vegnir suandadas dad in e scadin giud la lautga dalla sala dalla Casa dil parlament.

Era las cusseglieras guvernativas ed ils cussegliers guvernativs¹² – en tut dat ei **5** – ein presents allas sessiuns e prendan medemamein adina puspei il plaid. (indicar il diember!)

Mintga cusseglier guvernativ ei schef dad in **Departament**

Cunquei che cusseglier guvernativ **Martin Jäger** meina il Departament d'educziun, cultura e schurmetg digl ambient¹³, e cunquei che cusseglier guvernativa **Barbara Janom Steiner** meina il Departament da finanzas e vischnauncas¹⁴, ein quels dus cussegliers stai pretendi fetg duront la debatta parlamentara concernent ils progimnasis..

Quei ei era il motiv pil qual igl ei gest vegniu fatg ina intervesta¹⁵ culla cussegliera guvernativa che meina il Departament da finanzas e vischnauncas.

Pensum 4: Mira ussa aunc inaga l'emissiun el plenum. Quella gada cuntegn il film differentas damondas. Rispunda el plenum allas damondas e noda sutvert!

Damonda 1 → 0:23 → a) Co senumna quei um e b) tgei funcziun ha el?

- a) **Departament**
- b) **Schef dil Departament d'educziun, cultura e schurmetg digl ambient**

Damonda 2 → 0:26 → a) Co senumna quella dunna e b) tgei funcziun ha ella?

- a) **Barbara Janom Steiner**
- b) **Schefa dil Departament da finanzas e vischnauncas**

Damonda 3 → 0:37 → a) Co senumna quei um e b) tgei funcziun ha el?

- a) **Vincent Augustin**
- b) **deputau dil Cussegl grond**

Damonda 4 → 0:37 → Ei quei deputau s'engaschaus per la versiun sco quei che la Regenza susteneva (pia ch'il progimnasi fetschi da niev part dalla scola fundamentala), ni per la versiun ch'ils progimnasis fetschien vinavon part dalla scola media¹⁶?

Vincent Augustin ei s'engaschaus per la versiun ch'ils progimnasis fetschien vinavon part dalla scola media.

Damonda 5 → 0:43 → Cheu vesan ins politichers dalla fracziun dalla pcd (partida cristiandodemocratica). Tgei posiziun han els priu en caussa?

Ils politichers dalla fracziun dalla pcd ein stai d'in auter meini che la Regenza grischna. Els ein s'engaschai per la versiun ch'ils progimnasis fetschien vinavon part dalla scola media.

Damonda 6 → Tgei deputai dalla Surselva ein da veser ella contribuziun dil „Telesguard“? Mirei quella gada la contribuziun el plenum! La scolasta/Il scolast tegn eri il film mintgamai els lo-ghens che las deputadas ed ils deputai dalla Surselva ein da veser.

Sligiaziun individuala

Pensum 5: Noda ussa cun duas construcziuns en tiu carnet tgei ch'il Cussegl grond ha decidiu pertucont ils progimnasis!

Il Cussegl grond ha alla finfinala decidiu sco quei che la Regenza grischuna ha giavischau, pia ch'ils progimnasis fetschien da niev part dalla scola fundamentala, quei che munta che las vischnauncas vegnan a stuer surprender egl avegnir duas tiarzas dils cuosts ed il Cantun mo pli ina tiarza.

Pensum 6: Rispunda allas suandontas damondas secundaras!

Damonda 1: Co senumna l'emissiun dalla Televisiun romontscha (RTR¹⁷) che rapporta davart la decisiun pertucont ils progimnasis?

Telesguard

Damonda 2: Co senumna il redactur dil rapport televisiv¹⁸?

Roman Dobler

Damonda 3: Co senumna il moderatur dall'emissiun?

Otmar Seiler

Damonda 4 → 00:33 → Ella sala parlamentara ei in grond maletg mural¹⁹. Tgei artist ha scafiu quel?

Aluis Carigiet

Damonda 5 → 00:42 → Vid la preit vesas ti ina part d'ina entira seria da uoppens. Da tgei uoppens vegn ei a retractar?

Ei retracta dils uoppens dils cumins.

Damonda 6 → 01:41 → Cheu vesan ins la lautga dalla sala parlamentara. Davontier dretg sesa in um che teidla attentamein. Igl ei quei il cauredactur dalla gasetta romontscha LQ (La Quotidiana). Co senumna el?

Martin Cabalzar

Pensum 7: Sin Moodle anflas ti igl artechel ch'il cauredactur ha scret per LQ dils 06-12-2013.

Pren tiu carnet e transcriva da rg en sursilvan las suandontas parts:

- a. tetel principal, suttetel,
- b. l'entschatta digl artechel (screts grass),
- c. la part cul suttetel „Pcd è stada unanim encounter“ tochen „...per pudair manar economicamein la scola.“,
- d. l'entira part cul suttetel „Cler confess da la Regenza en favur dal gimnasi inferiur“.

Finanziaziun dils progimnasis

Il Cussegl grond ha cuntinau culla debatta davart l'ulivaziun da finanzas

Da Martin Cabalzar

Egl avegnir vegnan era las vischnauncas a stuer separticipar vid la finanziaziun dils progimnasis. Cun 72 encounter 34 vuschs ha il Cussegl grond susteniu la proposta dalla Regenza e dalla maioritad dalla cumissiun predeliberaonta²⁰. Encunter quella grevezia supplementara da rodund 8 milliuns per las vischnauncas ha cunzun la fraciun cristiandemocratica opponiu²¹.

La pcd ei stada unanimamein encounter

Encunter quella grevezia supplementara ha ina minoritad dalla cumissiun, representada entras Margrit Darms (pcd Foppa) e Placi Berther (pcd Cadi) opponiu. Els han fatg valer ch'ils gimnasis seigien tenor constituziun cantunala in pensum dil Cantun. Quella repartiziun seigi cumprovada²². La finamira dalla refuorma dall'ulivaziun da finanzas²³ seigi denter auter era da detretschar²⁴ pensums ed obligaziuns denter Cantun e vischnauncas sco era da detretschar en quei connex ils currents da finanzas²⁵. Cheu proponi la Regenza denton gest il contrari. Plinavon fetschi la nova reglamentaziun squetsch sillas vischnauncas e sils geniturs da tarmetter lur affons talentai alla scola secundara enstagl als gimnasis che hagien gia oz problems da contonscher in diember sufficient per saver menar economicamein²⁶ la scola.

Clar confess²⁷ dalla Regenza en favur dil gimnasi inferiur

Ton il minister d'educaziun²⁸, Martin Jäger, sco la ministra da finanzas²⁹ Barbara Janom Steiner expriman cun lur votum in clar confess en favur dil manteniment dils gimnasis inferiurs. La Regenza respecti la decisiun unanima³⁰ dil Cussegl grond da 2008 en favur dil manteniment dils gimnasis inferiurs. Damai ch'ils gimnasis inferiurs vegnien considerai egl avegnir sco part dalla scola populara astgien las scolas medias buc incassar pli in daner da scola³¹. Ton Janom sco Jäger ein perschuadi che las scolas medias stoppien buc pitir pervia dalla refuorma dall'ulivaziun da finanzas. La maioritad dil cussegl suonda l'argumentaziun dalla Regenza e dalla maioritad³² dalla cumissiun e quei cun 72 encunter 34 vuschs.

Pensum 8: Sin Moodle anflas ti in artechel da gasetta dalla SO („Südostschweiz“) dils (facultativ) 06-12-2013 che rapporta dallas decisiuns dil Cussegl grond. Legia el! La lectura digl artechel vegn a dar a ti in ulteriur agid per capir il cuntegn dil tema tractaus en questa unitad. La fotografia digl artechel muossa con stregn che esser deputau sa esser! ;)

Pensum 9: Va sin Moodle e mira sut „Regierung Kanton Graubünden“! Noda uss ils numis dils tschun cussegliers guvernativs!

1. **Mario Cavigelli**
2. **Martin Jäger**
3. **Christian Rathgeb**
4. **Barbara Janom Steiner**
5. **Hansjörg Trachsel**

Pensum 10: Studegia ed empen il suandont vocabulari tematic!

1	il Cussegl grond	der grosse Rat
2	il progimnasi	das Untergymnasium (gimnasi enteifer il temps da scola obligatori)
3	fervent	eifrig
4	il deputau (tot. 120), pl. deputai	r. Abgeordnete(r); r. Grossratsabgeordnete(r)
5	la partida cristiandemocratica (pcd)	die christlichdemokratische Volkspartei (CVP)
6	preferir	vorziehen; bevorzugen
7	stuschar a cantun	auf die Seite schieben

8	la scola elementara	die Grundschule
9	ver	hier: ungefähr; etwa
10	la sessiun	e. Session; e. Sitzungszeit eines Parlaments, e. Sitzungsperiode
11	las contractivas	die Verhandlungen
12	la cussegliera guvernativa; il cusseglier guovernativ (tot. 5)	e. Regierungsrätin; r. Regierungsrat
13	il Departament d'educaziun, cultura e schurmetg digl ambient	das Erziehungs-, Kultur- und Umweltschutzdepartement
14	il Departament da finanzas e vischnauncas	das Departement für Finanzen und Gemeinden
15	l'intervesta	s. Interview; s. Befragungsgespräch
16	las scolas medias	die Mittelschulen
17	RTR	Radio e televisiun rumantscha
18	televisiv	das Fernsehen betreffend
19	il maletg mural	s. Mauerbild
20	la cumissiun predeliboronta	die vorberatende Kommission
21	opponer	opponieren; entgegnen; entgegenhalten
22	cumprovar	sich bewähren
23	l'ulivaziun da finanzas	r. Finanzausgleich
24	detretschar	entflechten
25	ils currents da finanzas	die Finanzströmungen
26	economicamein	wirtschaftlich
27	il confess	e. Bekenntnis
28	il minister d'educaziun	r. Erziehungsminister
29	la ministra da finanzas	e. Finanzministerin
30	ina decisiun unanima	ein einstimmiger Beschluss
31	il daner da scola	s. Schulgeld
32	la maioritad	e. Mehrheit

Pensum 11: Va sin Moodle e fai igl exercezi davart il vocabulari tematic!

Pensum 12: Dessegna sutvart igl uopen da tiu cumin (cf. p.ex. Google resp. Wikipedia).

Individual